

Perspectieven voor de Nederlandse economie

In de afgelopen jaren is de toestand waarin de Nederlandse economie zich bevindt, aanmerkelijk verbeterd. Ook voor de komende jaren zijn de vooruitzichten gunstig. Ook wanneer zich – op grond van internationale onevenwichtigheden – een conjuncturele terugslag zou voordoen, zou het Nederlandse bedrijfsleven veel beter dan een aantal jaren geleden in staat zijn tegenvallers te absorberen. Toch zijn er nog wolken aan de horizon. Het niveau van de werkloosheid en de ontwikkeling van de collectieve sector blijven zorgen baren. Verdere inspanningen op deze terreinen zijn geboden.

DRS. P.B. DE RIDDER*

Inleiding

Het achter ons liggende jaar is het zesde op rij met economische groei van enige betekenis. En zelfs meer dan dat, want terugkijkend kan 1988, in tegenstelling tot hetgeen er in het algemeen van werd verwacht, als een conjunctureel topjaar worden gekwalificeerd. Het aanvankelijke pessimisme dat in het najaar van 1987 ontstond, heeft plaats gemaakt voor groei-optimisme. Enerzijds lijkt dit optimisme voor industrielanden – en dus ook voor Nederland – gerechtvaardigd wanneer de structurele positie waarin het bedrijfsleven nu verkeert wordt vergeleken met de situatie aan het begin van dit decennium. Anderzijds is er reden tot enige relativering van dit optimisme in verband met onder meer de uit het lood geslagen internationale financiële verhoudingen. Maar zelfs wanneer deze aanleiding zouden vormen voor een recessie, dan zou deze, gelet op de toegenomen economische veerkracht van de industrielanden, qua duur en intensiteit wel eens mee kunnen vallen.

Mede in verband daarmee zouden ook de komende jaren in het teken kunnen staan van – gemiddeld genomen – voortgaande gematigde economische groei. Gelet op de situatie waarin onze economie zich bevindt, zou deze daarvan ten volle kunnen profiteren en mogelijk zelfs meer dan dat, wanneer althans het beleid van vermindering van het financieringstekort en verlaging van de collectieve druk een aantal jaren nog wordt voortgezet. Problematisch blijft evenwel de omvang van de werkloosheid zolang scholingskenmerken en/of beloningsverhoudingen geen wezenlijke verandering ondergaan.

Internationale conjunctuur

De internationale conjunctuur heeft zich, zoals gezegd, tot dusverre aanzienlijk krachtiger ontwikkeld dan aanvan-

kelijk gedacht. Na vijf jaren van aanhoudende economische groei en opbouw van onevenwichtigheden in de internationale financiële verhoudingen en na de plotselinge, omvangrijke koersval van aandelen in oktober 1987 leek een internationale recessie van enige omvang haast onvermijdelijk. Vele financieel-economische specialisten zagen met name in de koerscorrectie op de aandelenmarkten het voorteken van een naderende recessie. Niet ten onrechte overigens, gelet op het feit dat het beursklimaat in het algemeen een redelijk betrouwbare indicator is voor de toekomstige economische ontwikkeling. Vooralsnog echter heeft de conjuncturele inzinking zich niet voorgedaan en was eigenlijk, terugblikkend op de periode na de zomer van 1987, van het tegendeel sprake. Het laatste kwartaal van 1987 en de eerste zes maanden van 1988 lieten voor het gehele OESO-gebied juist een ongemeen krachtige expansie zien, terwijl de tweede helft van het voorbije jaar werd gekenmerkt door een economische groei in een iets lager tempo, maar nog altijd van betekenende omvang.

In de Verenigde Staten werd de expansie geleid door de uitvoer, met groeicijfers van rond de 20% gedurende de tweede helft van 1987 en de eerst helft van 1988 en 15% gedurende de laatste zes maanden van het vorige jaar. De in snel tempo gedaalde waarde van de dollar lag aan deze opleving ten grondslag. Vanzelfsprekend trokken in het kielzog van de uitvoer de bedrijfsinvesteringen eveneens aan. Nadat deze in de eerste helft van 1987 nog met 4% in volume waren gedaald, was gedurende de daarop volgende zes maanden sprake van een groei met ca. 15%, die vervolgens geleidelijk aan afvlakte naar een tempo van rond 5% op jaarbasis.

Deze, uit een oogpunt van economische activiteit gunstige gang van zaken bleef niet zonder gevolgen voor de bnp-groei van de Verenigde Staten. Na 3% in 1986, oplopend tot 3,5% in 1987, werd in 1988 een groeivoet van 4% gerealiseerd. Keerzijde was en is nog steeds dat ten ge-

* De auteur was tot voor kort directeur van het Centraal Planbureau.

volge van deze krachtige expansie de verkleining van het Amerikaanse handelstekort tot dusverre traag verloopt.

Japan ondervond vanzelfsprekend de weerslag van de sterk in waarde gedaalde dollar. In 1986 daalde de Japanse goederenuitvoer, in 1987 was deze stabiel en voor 1988 kon, naar Japanse maatstaven gemeten, een bescheiden groei van 3,5% worden geregistreerd. Daartegenover stonden evenwel de positieve bestedingseffecten van ruilvoetwinsten en het in 1987 geëntameerde stimuleringsprogramma. Van nog geen 2,5% in 1986, via 4,5% in 1987 piekte de bnp-groei in 1988 op 6%.

Europa ten slotte, vertoonde een gematigder conjunctuurverloop. Per saldo was het begrotingsbeleid er, in tegenstelling tot Japan, in zowel 1987 als 1988, neutraal tot contractief. Desalniettemin vertoonden zowel de consumptieve bestedingen als de bedrijfsinvesteringen een bevredigende groei en bleek daarenboven de goederenuitvoer minder gevoelig voor de dollardepreciatie dan aanvankelijk werd gedacht. Het bnp kon onder die omstandigheden in groeitempo enigszins versnellen van 2,5 à 3% in de jaren 1986 en 1987 tot 3,5% in 1988.

Wat betreft de vooruitzichten voor de wereldconjunctuur bestaat er internationaal een brede consensus over voortzetting van een gematigde economische groei. Na de conjuncturele hausse van 1988 zou in de loop van 1989 kunnen worden teruggekeerd op een als 'structureel' aan te duiden groeipad. Een groeipad, dat wordt gekenmerkt door groeivoeten voor het bnp die variëren tussen ca. 2,5% voor Europa en de Verenigde Staten en 3,5 à 4% voor Japan. Vooropgesteld natuurlijk dat zich bij voorbeeld geen verstoringen voordoen, die samenhangen met en voortvloeien uit de ook voor de komende jaren in die omstandigheden te verwachten continuering van de financiële onevenwichtigheden. Onevenwichtigheden die betrekking hebben op enerzijds de relatie tussen de Verenigde Staten en de 'rest' van de wereld en anderzijds de schuldenlast van de ontwikkelingslanden. Met andere woorden, de prognoses die suggereren dat in de eerstkomende jaren sprake kan zijn van een gematigde, maar ongestoorde en robuuste economische groei bergen de veronderstelling in zich dat de nog verder oplopende buitenlandse schuld van de Verenigde Staten zonder grote wisselkoers- en renteveranderingen financieerbaar blijft en dat, waar het gaat om de (her)financiering van de eveneens nog oplopende schuldenlast van de derde wereld, zich geen majeure problemen zullen voordoen.

Een tweede veronderstelling die aan deze projecties van trendmatige economische groei ten grondslag ligt, heeft betrekking op het budgettaire beleid van de federale overheid in de Verenigde Staten. In de projecties wordt van een slechts zeer bescheiden en geleidelijke reductie van het federale tekort uitgegaan, zodat er nauwelijks sprake is van negatieve autonome binnenlandse bestedingsimpuls.

Een derde, belangrijke veronderstelling ten slotte, heeft betrekking op de relatie tussen inflatie en monetair beleid. Enige (tijdelijke) versnelling van de inflatie ligt in het internationale beeld besloten, in reactie op de krachtige volumeconjunctuur van 1988, maar van een verder oplopende trend is geen sprake. In die omstandigheden zou ook het monetaire beleid geen bron van contractie behoeven te zijn.

De hierboven opgesomde drie veronderstellingen zijn dus de voorwaarden waaraan zal moeten worden voldaan, wil in de komende jaren sprake kunnen zijn van een ongestoorde en ogenschijnlijk evenwichtige economische ontwikkeling. Ogenschijnlijk evenwichtig: want de onderliggende situatie rechtvaardigt de kwalificatie evenwichtig stellig niet. Zo kan verlies aan vertrouwen in de Amerikaanse dollar een scenario in gang zetten met als uitkomst een lager tempo van economische groei op middellange termijn dan vandaag de dag wordt voorzien¹. Evenzeer zou spra-

ke kunnen zijn van een conjuncturele inzinking wanneer de federale begroting van de Verenigde Staten binnen korte termijn in evenwicht zou worden gebracht. En ten slotte zou een verdere toeneming van de inflatie(verwachtingen) in de Verenigde Staten, maar ook daarbuiten, tot een aanscherpen van het monetaire beleid kunnen leiden – mogelijk zelfs in combinatie met een restrictiever budgettaire beleid – waardoor eveneens door een conjunctureel dal zou moeten worden gegaan.

Overigens heb ik de indruk dat nu ook weer niet te somber behoeft te worden gedaan over een conjuncturele terugval. De uitgangssituatie waarin de economieën van de geïndustrialiseerde wereld zich vandaag de dag bevinden verschilt op een aantal onderdelen in gunstige zin aanzienlijk van die aan het einde van de jaren zeventig. Van cruciale betekenis daarbij is dat het bedrijfsleven er in termen van winstgevendheid en balansverhoudingen nu veel beter voor staat. Weliswaar is de (verwachte) reële rente nu aanzienlijk hoger, maar de gunstige keerzijde daarvan lijkt te zijn dat in die omstandigheden de bedrijfsinvesteringen kritischer tegen het (rentabiliteits)licht worden gehouden dan voorheen en dientengevolge wel eens minder conjunctuurgevoelig zouden kunnen zijn. Gelet op deze aspecten lijkt de veerkracht van industrielanden te zijn toegenomen en daarom mag worden verwacht dat in het geval sprake zal zijn van recessieve impuls, deze tot geringere en kortstondiger neerwaartse uitslagen zullen leiden dan gedurende de jaren zeventig en het begin van de jaren tachtig het geval was.

Uitgangspositie Nederlandse economie

Wat in zijn algemeenheid voor de industrielanden geldt, geldt onverkort ook voor onze economie. De contrasten zijn zelfs scherper wanneer de situatie van zo'n tien jaar geleden wordt vergeleken met die van vandaag. Onze economie doet het niet alleen beter dan aan het begin van dit decennium, maar er is ook sprake van een betere performance wanneer deze wordt afgezet tegen die van bijvoorbeeld de EG-landen². Een vergelijking tussen de perioden 1978 tot en met 1982 en 1983 tot en met 1987 laat onder meer zien dat er geen sprake meer is van een bij de ons omringende landen achterblijvende economische groei. Zij laat ook zien dat, waar eerst uitvoer en bedrijfsinvesteringen qua groeitempo aanzienlijk achterbleven bij het EG-gemiddelde, er nu sprake is van een uitlopen op dit gemiddelde. In het geval van de bedrijfsinvesteringen heeft dit uitlopen welhaast spectaculaire vormen aangenomen, want met een gemiddelde volumegroei van 8% namen de Nederlandse bedrijfsinvesteringen dubbel zo snel toe als die in de overige EG-landen. Op het terrein van de creatie van nieuwe banen valt eveneens een markante ommekeer te signaleren. Zo daalde tussen 1977 en 1983 de totale werkgelegenheid met ca. 150.000 arbeidsjaren om vervolgens tussen 1983 en 1988 weer te stijgen met een aantal van 250.000. Ook op het terrein van de werkgelegenheid was aldus sprake van een dubbel zo snelle toeneming als in de overige EG-landen.

Dit in vergelijking tot het ons omringende buitenland beter presteren van onze economie is in overwegende mate toe te schrijven aan de substantiële wijziging die zich in de categoriale inkomensverdeling ten gunste van het winstinkomen heeft voorgedaan. De arbeidsinkomensquote immers is van een niveau van 92% aan het eind van de jaren

1. Voor een illustratie van een dergelijk scenario zij verwezen naar: P.B. de Ridder, P.J. Besseling, A.S. Brandsma, De internationale conjunctuur in macro-economisch perspectief: lessen uit de toekomst, *Maandschrift Economie*, 1988, nr 2.

2. *Centraal Economisch Plan 1988*, blz. 28, 29 en 30.

zeventig gedaald tot ongeveer 80% in 1988. De aan het begin van dit decennium op gang gekomen loonmatiging heeft haar vruchten afgeworpen. Niet alleen, zo kan nu geconcludeerd worden, ontstond door deze loonmatiging ruimte voor werkgelegenheids groei, maar ook konden concurrentiepositie, winstgevendheid en vermogensverhoudingen structureel worden verbeterd, met aansprekender exportprestaties en een relatief hoog investeringsniveau als gevolg.

De uitgangspositie van het Nederlandse bedrijfsleven is, zo kan uit het bovenstaande worden afgeleid, duidelijk verbeterd. Het is nu beter dan aan het eind van de jaren zeventig in staat om eventuele tegenvallers in de internationale conjunctuur te absorberen.

Vooruitzichten op korte termijn

Zoals hierboven al gezegd: de situatie waarin onze economie verkeert en het groeipad waarlangs zij zich ontwikkelt zien er aanmerkelijk beter uit dan zo'n zes tot acht jaar geleden. Mede op grond van deze structurele keer ten goede wint de ontwikkeling van onze economie aan eigen dynamiek en robuustheid. De voorlopige uitkomsten voor het achter ons liggende jaar bevestigen dit, zij het dat er natuurlijk sprake is van een conjuncturele, opwaartse vertekening waaraan de zachte winter van 1987 op 1988 ook een bijdrage heeft geleverd. De cijfers spreken in dit verband voor zich. Zo steeg het uitvoervolume van fabriekaten met 8%, namen de bedrijfsinvesteringen met zo'n 7% toe en kwam de woningbouw uit op een volume-acres van 12%. De particuliere consumptie bleef in volume wat achter bij deze cijfers (1,5 à 2%), hetgeen onder meer verband hield met de voortgezette vrij matige stijging van de (reële) looninkomens. Deze gematigde reële loonontwikkeling weerspiegelde zich ook in het verloop van de arbeidsinkomensquote, want die bereikte een peil (ruim 80%) dat voor het laatst in 1970 was gerealiseerd. Ongerekend energie kwam als resultante van de hierboven kort samengevatte bestedingsontwikkeling een produktiegroei tot stand van 4,25% en bedroeg het werkgelegenheidsacres ca. 50.000 arbeidsjaren.

De verwachtingen voor 1989 zijn in het licht van deze recente ontwikkelingen en in het licht van hetgeen internationaal voor dit jaar wordt voorzien eveneens in positieve zin bijgesteld. Bij een enigszins afvlakkende conjunctuur zou de produktie van bedrijven met ruim 3% kunnen groeien en zou ook de werkgelegenheid weer met enkele tienduizenden arbeidsplaatsen kunnen worden uitgebreid. Alle bestedingscategorieën dragen naar verwachting aan deze verdere expansie bij: het volume van de particuliere consumptie neemt met 3% toe, dat van de bedrijfsinvesteringen met 7% en de goederenuitvoer zou met een stijging van 6,5% enigszins uitlopen op de wereldhandel.

Werkloosheid en collectieve sector

Niettegenstaande deze gunstige voortzetting van de economische ontwikkeling blijven werkloosheid en omvang van de collectieve sector zorgen baren. In het licht van de uitbundig te noemen werkgelegenheids groei van de afgelopen jaren was de reductie van de werkloosheid van teleurstellende omvang en stagneerde zelfs volledig in 1988³. Simultane beperking van de omvang van de collectieve sector en het financieringstekort bleek tot dusverre eveneens een moeizaam proces. Wel is duidelijk dat wanneer onze economie in 1990 is teruggekeerd op een als structureel te kwalificeren groeipad met een bnp-groei van

2,5%, de kabinetsdoelstellingen met betrekking tot collectieve druk en financieringstekort binnen bereik blijven. Dat kan evenwel niet van de werkloosheid worden gezegd, waar deze op een peil van ver boven 600.000 personen blijft steken.

Vooralsnog lijkt een substantiële vermindering van het aantal werkzoekenden – hoe dan ook gedefinieerd of gemeten – in de nabije toekomst niet waarschijnlijk. Allereerst is er het gegeven dat, ondanks een afnemende demografische groei in de jaren negentig, de deelneming van vrouwen aan het arbeidsproces zal blijven stijgen. Uit dien hoofde zal ook de komende jaren het arbeidsaanbod zich fors blijven uitbreiden. Vervolgens kan erop worden gewezen dat meer dan de helft van het huidige aantal werklozen langer dan een jaar werkloos is en dat driekwart een opleiding heeft die niet verder reikt dan uitgebreid lager onderwijs, te vergelijken met een aandeel van 40% in de totale werkgelegenheid. Deze oververtegenwoordiging van laaggeschoolden in de werkloosheid, die zich vanaf het midden van de jaren zeventig heeft opgebouwd, lijkt bovendien, zonder duidelijke structuurwijzigingen aan zowel de vraag als de aanbodzijde van de arbeidsmarkt, in de komende jaren nog verder toe te nemen. Voor een deel is deze scheefgroei te wijten aan de snel veranderende eisen die de technologische ontwikkeling aan de factor arbeid stelt, zonder dat daarop in voldoende mate aan de scholingskant wordt gereageerd. Voor een ander deel, zo blijkt uit recent empirisch micro-onderzoek, lijkt er een verband te bestaan tussen de (relatieve) stijging van de loonkosten in de laagste loongroepen en de (relatief) omvangrijke uitstoot van laaggeschoolde arbeid⁴.

Gelet op de samenstelling van de huidige werkloosheid – een omvangrijke en vermoedelijk nog verder toenemende structurele kern van laaggeschoolden – en de oorzaken die daaraan ten grondslag liggen, te weten: inadequate scholing en een (te) hoog loonkostenniveau aan de onderkant van het loongebouw, ligt het recept voor een structurele aanpak voor de hand. Althans, wanneer men er serieus werk van zou willen maken de werkloosheid op middellange termijn tot meer aanvaardbare proporties terug te dringen. Enerzijds zou intensivering van het scholingsbeleid – zowel binnen als buiten de ondernemingen – een voor de hand liggende optie zijn, anderzijds zou een (relatieve) verlaging van de minimumloonkosten in ieder geval tot meer vraag naar laaggeschoolde arbeid leiden. Langs de eerste lijn wordt zo de produktiviteit van de factor arbeid weer meer in overeenstemming met de kostprijs gebracht en langs de tweede lijn zou de kostprijs van de factor arbeid weer meer in overeenstemming met zijn produktiviteit komen. Beide garanderen in ieder geval een toeneming van werkgelegenheid en een structurele vermindering van werkloosheid. Vooropgesteld dat werkzoekenden zich ook daadwerkelijk zullen aanbieden.

De doelen die het kabinet zich gesteld heeft met betrekking tot collectieve druk en financieringstekort lijken vooralsnog haalbaar. Omvangrijke meevallers in de sfeer van belastingen en sociale premies zijn daar vooral debet aan en niet zozeer de beheersing van de uitgaven zelf. De vraag die zich dan vervolgens aandient is of na het bereiken van de doelstellingen in 1990 met betrekking tot het financieringstekort van het rijk (5,25% van het netto nationaal inkomen) en de collectieve druk (ca. 52,5% van het nni) verdere inspanningen op dit terrein achterwege kunnen blijven. Om een aantal redenen denk ik van niet:

3. Althans op basis van de GAB-registratie. Andere bronnen (aantal uitkeringsgerechtigden krachtens werkloosheidsvoorzieningen en de EBB-gegevens van het CBS voor de werkloosheid) suggereren nog enige verdere daling in 1988.

4. Van Schaaijk en Waaijers, *Experimenteel cohortmodel; een verkennende analyse van de wisselwerking tussen relatieve lonen, vraag en aanbod*, CPB, Onderzoeksmemorandum nr. 46, 1988.

- een internationale vergelijking laat zien dat Nederland nog immer hoog scoort op het terrein van belasting- en premiedruk. Rechtstreeks en indirect heeft deze hoge collectieve druk het kostenniveau omhooggestuwd. Naar de mate waarin de Europese marktintegratie voorschrijdt zal aanpassing van het niveau van de collectieve druk aan dat van de andere Europese landen geboden zijn, ten einde de concurrentiepositie te handhaven, zo niet te verbeteren;
- met betrekking tot financieringstekort en staatsschuld is Nederland inmiddels ook tot de top van de internationale ranglijsten doorgedrongen;
- deze topositie zal na 1990 alleen maar verstevigd worden wanneer het rijkstekort wordt gehandhaafd op de bereikte 5,25%. Immers bij een nominale economische groei van bijvoorbeeld 4,5% (2,5% volume en 2% prijs) bedraagt de limietwaarde voor de staatsschuld meer dan 120% (1990: ca. 75%).

Gelet op de huidige stand van zaken op dit terrein en gelet op de perspectieven na 1990 lijkt een behoedzaam financieel-economisch beleid geboden ten einde onze economie uit de risicogroep van landen te loodsen waarin ze zich op dit moment bevindt. Een bijkomend argument is dat bij een rentevoet van bijvoorbeeld 6,5% handhaving van het rijkstekort op 5,25% van het nationaal inkomen zal leiden tot een verder stijgende rentelastquote, met dus voortgaande verdringing van reguliere rijksuitgaven als gevolg.

Een behoedzaam financieel-economisch beleid zou voor het financieringstekort kunnen betekenen dat in de loop van het komende decennium de facto een situatie wordt bereikt waarin sprake is van een sluitende gewone dienst en een kapitaaldienst waarvan het tekort op de kapitaalmarkt wordt gefinancierd. Daarmee zou een rijkstekort corresponderen in de orde van grootte van 2% van het nationaal inkomen.

Het geleidelijk aan bereiken van dit oriëntatiepunt zou heel goed verenigbaar kunnen zijn met een eveneens dalende lastendruk. Wanneer bij voorbeeld - wederom bij een nominale groei van 4,5% - gedurende een periode van zes jaar de collectieve uitgaven met 2 à 2,5% zouden toenemen (overigens vrijwel het dubbele van het stijgingstempo gedurende de jaren 1983-1989) en tegelijkertijd het financieringstekort met 0,5 procentpunt per jaar zou worden teruggedrongen, zou nog altijd ruimte bestaan voor een jaarlijkse lastenverlichting van 0,75 procentpunt (*f* 3 à 3,5 mrd. in 1991 oplopend tot *f* 4 à 4,5 mrd. in 1996). Uiteindelijk zou dan in 1996 een situatie zijn bereikt waarin het rijkstekort een niveau zou kennen van ca. 2% van het nationaal inkomen, de collectieve druk met ca. 4,5 procentpunt zou zijn teruggebracht en uitzicht zou ontstaan op een staatsschuldquote van nog geen 50% van het nationaal inkomen en een rentelastquote van rond 3%.

Besluit

De internationale conjunctuur heeft zich, niettegenstaande grote schokken op financiële markten, verrassend krachtig ontwikkeld. Bij redelijke, maar in de huidige omstandigheden toch meer als technisch te omschrijven veronderstellingen lijkt voortzetting van de economische groei bij een licht aantrekkende inflatie mogelijk.

Er blijven evenwel niet onbelangrijke risico's bestaan die dit gunstige beeld kunnen verstoren. Daar staat echter tegenover dat de economieën van de industrielanden een belangrijke structurele verbetering hebben ondergaan, waardoor de veerkracht is toegenomen. Tegen die achtergrond mag verwacht worden dat eventuele recessieve ten-

denties de conjunctuur minder ingrijpend zullen beïnvloeden dan aan het begin van dit decennium het geval was.

Het beeld voor onze nationale economie kan van dezelfde (positieve) kwalificatie worden voorzien. De positie waarin deze verkeert is aanzienlijk verbeterd in vergelijking tot zo'n 7 à 8 jaar geleden en steekt op onderdelen zelfs gunstig af tegen de achtergrond van het EG-gemiddelde. Ook de ontwikkelingen die voor de komende jaren worden verwacht, wijzen in de goede richting.

Een zwak punt in het beeld blijft vooralsnog de hoge werkloosheid in combinatie met de (opleidings)kenmerken van degenen die werkloos zijn. Het gaat immers in hoofdzaak om werkzoekenden met een opleidingsniveau of werkervaring die bij het huidige beloningsniveau te kort schieten. Scholing, werkervaring en verlaging van de loonkosten aan de onderkant van het loongebouw zijn de lijnen waarlangs op enige termijn tot reductie van werkloosheid kan worden gekomen.

Ten slotte blijft - ook voor de komende jaren - de omvang van de collectieve sector, het financieringstekort en de staatsschuld de aandacht vragen. Ten einde de kwetsbaarheid van Nederland op dit terrein te verminderen dient het pad van een gematigde en afgewogen groei van collectieve uitgaven nog enige tijd bewandeld te worden. Daarmee zou de ruimte kunnen worden gecreëerd voor zowel de noodzakelijke tekortreductie als de even noodzakelijke belasting- en premieverlichting.

P.B. de Ridder